Т. Коваль, здобувач

СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ЗА РУСЬКОЮ ПРАВДОЮ ТА ДВИНСЬКОЮ СТАТУТНОЮ ГРАМОТОЮ 1397 р.: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

В цій статті йдеться про визначення співвідношення характеру покарань за Руською Правдою та Двинською статутною грамотою 1397 р.

В данной статье определяется соотношение характера системы наказаний по Русской Правде и Двинской уставной грамоте 1397 г.

In this article the relation of the system of punishment according to Ruska Pravda and Dvinska Ustavna Gramota in 1397 is determined.

Ключові слова: види покарань за Руською Правдою; види покарань за Двинською статутною грамотою1397 р.

Ключевые слова: виды наказаний по Русской Правде, виды наказаний по Двинской уставной грамоте 1397 г.

Key words: type of punishment according to Ruska Pravda, type of punishment according to Dvinska Ustavna Gramota in 1397.

Проголошення незалежності України сприяло поступовим, але позитивним зрушенням у науковій сфері. Зокрема, вітчизняна історико-правова наука звільняється від ідеологічних штампів та нашарувань радянського минулого, суб'єктивного перекручення історичних фактів. У цьому контексті актуалізуються дослідження правової спадщини українського народу. Особливо значущими стають дослідження тих проблем, що не втратили своєї гостроти і сьогодні, і пов'язані, з однієї сторони – з проблемними питаннями генетичної спадковості правових надбань українського народу, їх вихідного підґрунтя, з іншої – з реалізацією цієї спадковості у кримінально-правовій сфері.

Суперечки, що точились в історико-правовій науці навколо державності і права Київської Русі, стосувались багато у чому проблеми генетичного зв'язку державно-правових інститутів Русі з наступними періодами. Це стосувалось і сфери кримінально-правових відносин. Як відомо, у дореволюційній російській історіографії держава і право Київської Русі пов'язувались виключно із Московською державою, її законодавством. Радянські вчені розглядали Київську Русь як "колиску трьох братніх народів", яка дала поштовх розвитку культури, соціально-економічного ладу, держави, правових інститутів цих народів (українського, російського, білоруського). Натомість, українські вчені, що працювали як в Україні, так і поза її межами, вважають Київську Русь утворенням, на території якої відбулось зародження давньоукраїнської державності та права. Аналіз останніх досліджень як російських, так і українських вчених, дозволяє зробити висновок про нерозв'язаність зазначеної проблеми, що актуалізує тему даного дослідження.

Слід врахувати і те, що у сучасній вітчизняній юридичній науці великого значення набувають порівняльно-правові дослідження (зокрема, важливість порівняльного правознавства, порівняльно-правових досліджень ґрунтовно довів у дисертаційному дослідженні на здобуття ступеня доктора юридичних наук О.Д. Тихомиров ("Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади", 2006 р.). На нашу думку, наукову значущість мають, насамперед, ті порівняльно-правові розробки, що тісно поєднуються з історичними дослідами. У цьому випадку якісно і об'єктивно відображається реальна обстановка історичного періоду, відтворюються умови, за яких існували правові норми та інститути, стає зрозумілим причинно-наслідковий характер їх змін тощо.

Проблема даної статті полягає у необхідності з'ясувати сутність та характер системи покарань за Руською Правдою та Двинською статутною грамотою 1397 р.* і на основі порівняння визначити відмінні або спільні риси їх карної системи із змістовної та формальної сторони.

В історико-правовій науці систему покарань як за РП, так і ДСГ досліджував ряд вчених. Так, системі покарань у цілому або окремим її видам були присвячені праці О. Рейца, І.Д. Беляєва, О.О. Малиновського, М.Ф. Владимирського-Буданова, В.І. Сергієвича, М.О. Максимейка, М.П. Загоскина, С.І. Вікторського, С.В. Юшкова, О.О. Зіміна, М.М. Ісаєва, Н.А. Шелкопляса, Я. Падоха, В.В. Момотова, М.Г. Миненка, С.В. Кудіна та ін. Аналіз праць зазначених науковців свідчить про достатньо високий рівень дослідження кримінального права Київської Русі (за РП) та Московського князівства (за ДСГ). Поряд з цим, як ми вважаємо, недостатнім є порівняльний аспект дослідження: порівняння, співставлення, протиставлення видів покарань за РП та ДСГ з метою виявлення спільного та відмінного, з врахуванням при цьому конкретно-історичних реалій періоду, коли створювались вказані правові пам'ятки.

Отже, дане дослідження має на меті з'ясувати сутність та характер системи покарань за РП та ДСГ, порівняти їх і визначити ймовірні відмінні або спільні риси карної системи, відображеної у зазначених правових пам'ятках.

Очевидно, даної мети можна досягти завдяки порівнянню як, власне, видів покарань, відображених у РП та ДСГ, так і юридичної термінології, що відображала ці покарання. При цьому слід говорити не про механістичне зіставлення, а про змістовне, враховуючи і особливості історичних періодів, у рамках яких створювались ці дві пам'ятки.

Деякі російські як дореволюційні, так і сучасні дослідники, а також радянські вчені (В.І. Сергієвич, М.Ф. Владимирський-Буданов, О.О. Малиновський, І.Д. Бєляєв, С.В. Юшков, В.В. Момотов тощо) вказували на спільні риси системи покарань за РП та ДСГ [1, с. 390-391; 2, с.330-331; 3, с.141-142; 4, с.337; 5, с.340-341; 6, с. 171, 189; 7]. Зокрема, однією з таких є стягнення штрафів за вчинення злочинів проти особи (вбивство, тілесні ушкодження) на користь держави (в особі князя чи його посадовців). Спільною рисою також визнавалось і стягнення відшкодування на користь постраждалого чи його родичів. З цього, зокрема, робився висновок про спорідненість цих двох пам'яток, запозичення норм РП до ДСГ. Дійсно, при механістичному зіставленні відповідних статей можна говорити, наприклад, про подібність майнових видів покарань. Так, за РП за вбивство винний мав сплатити "віру" (40 або 80 гривень) князю (ст. 1 Правди Ярослава, ст. 1 Просторової Правди), за спричинення тілесних ушкоджень (побиття, поранення) злочинець сплачував штраф – "продажу" (ст. 27 Короткої Правди, ст. 28, 29 Просторової Правди) [8]. Формально подібні норми можна зустріти і у ДСГ. Наприклад, у ст. 1 також йдеться про стягнення штрафу за вбивство: "Оже учинится вира, где кого утепут, – ине душегубца изыщут..." [9], заподіяння поранення карається штрафом на користь держави –

* Скорочення: Руська Правда – РП, Двинська статутна грамота – ДСГ.

© Коваль Т., 2010

"виною" та відшкодуванням шкоди – "А за кровавую рану тритцать бел, а за синюю рану пятнадцать бел; а вина противу того" [9]. Як бачимо, певна спільність є. Інша річ – чи є це наслідком формального запозичення укладачами ДСГ відповідних норм РП? Чи можливо таку подібність пояснити іншими, більш об'єктивними причинами?

Слід, на нашу думку, погодитись з поглядом відомого дореволюційного вченого Л.С. Білогриц-Котляревського. Проаналізувавши правові пам'ятки різних народів (німців, кельтів, слов'ян, римлян тощо), він доходить висновку про багато спільних інституцій кримінального права та правових поглядів цих народів на упорядкування кримінально-правових відносин. Зокрема, він зазначає: "В истории уголовного права всех народов можно различать два периода: 1) период частных наказаний и 2) период общественных наказаний" [10, с. 66]. Кожний з періодів він поділяє ще на два підперіода [10, с. 67]. Застосовуючи вказану схему, можна говорити, що і РП, і ДСГ відносно майнових кар належали до епохи композицій, коли відшкодовувалась шкода потерпілому або його родичам (головщина, урок) з одночасною сплатою штрафу представнику державної влади (віра, продажа, вина). Подібні риси, як зазначає Л.С. Білогриц-Котляревський, були притаманні і правовим пам'яткам деяких інших народів [10, с. 74]. Таким чином, можна констатувати, що спільність деяких майнових покарань, зафіксованих у РП та ДСГ є наслідком не спадкоємності, а зумовлена загально-об'єктивними закономірностями розвитку кримінального права народів Європи.

У контексті викладеного можна розглядати і ст. 4 ДСГ, в якій говориться про переорання земельних меж. Відповідальність за це порушення полягає у сплаті "вини" державі та відшкодуванні шкоди потерпілому. Такі самі покарання передбачаються і ст. 34 Короткої Правди та 72 Просторової Правди. Але це зовсім не означає запозичення цих покарань з РП до ДСГ, так як такі самі майнові покарання передбачались правовими пам'ятками деяких інших європейських народів. При детальному ж аналізі вказаних норм виявляється і суттєва різниця. Так, у ДСГ різко відділяється переорання меж громадських та князівських: переорання князівських меж карається у 4 р. більшим штрафом. У той самий час, РП взагалі не розрізняє майнові злочини залежно від соціального статусу потерпілого. Як справедливо зазначає Є.Д. Романова, "...нигде, ни в Краткой, ни в Пространной Правде, не оговаривается при этом, чья собственность нарушена. Собственник этих земель также, "всякий", "каждый", "некто"...Это тот же простой свободный, тот же свободный общинник, с которым мы имеем дело в подавляющем большинстве статей Русской Правды" [11, с. 89]. Правда, як вважає Є.Д. Романова (що, у принципі, об'єктивно-типово було притаманно радянській науці), це стало наслідком збереження у Київській Русі дофеодального укладу. Зовсім іншу думку, з якою ми погоджуємось, сформулював відомий український вчений Я. Падох. На його погляд, давньоукраїнське кримінальне право загалом було доволі демократичним, що пояснюється демократичним суспільно-політичним устроєм Київської Русі [12, с. 119 – 127].

Як бачимо, ст. 4 ДСГ вже чітко встановлює домінування у карному праві Московської держави принципу права-привілею. Натомість, у РП стосовно вільного населення даний принцип абсолютно ігнорувався. Зокрема, на це вказує Я. Падох, досліджуючи ст. 1 та 3 Просторової Правди. Він справедливо зазначає, що "Представники всіх суспільних кляс рівні перед правом; є тільки деякі відхилення на користь державних урядовців і державного скарбу..." [13, с. 12], "Тут ішлося лише про підвищення державної кари за вбивство княжого урядника, оправдане повагою особистої княжої опіки, під якою він перебував, та урядовими функціями, що їх сповняв убитий, як репрезентант княжої (державної) влади" [12, с. 122]. Така думка підтверджується тим, що, по-перше, законодавець у ст. 1 Просторової Правди спеціально виділяє "княж муж" та "княж тіун" як представників князя та перераховує різні категорії вільного населення Київської Русі – "русин, гридь, купець, тіун боярський, мечник, ізгой, словенин". По-друге, головщина як за вбивство представника князя, так і інших вільних є однаковою – 40 гривень. Не можна не згадати у контексті викладеного і про опіку держави над економічно залежними, але особисто вільними верствами суспільства – "закупами". Останні підлягали такій самій охороні їх прав, як і інші групи вільних: у ст. 62 Просторової Правди говориться, що "яко же в свободнемь платежь, тако же и в закупе" [8].

Цікаво, що така рівність виявлялась не тільки щодо покарання за вбивство, але й у інших видах злочинів проти особи (проти здоров'я, честі тощо). У РП ніде нема вказівки на привілейоване положення осіб знатних, родовитих, "старців градських", "княжих мужів". Суб'єкт злочину та постраждалий ототожнюються з термінами "Аще ли кто кого ударить", "Аще ли ринеть мужь мужа", "Аче попъхнеть мужь мужа" тощо (ст. 3, 10 Короткої Правди, ст. 25, 31 Просторової Правди) [8].

Зовсім по-іншому розглядалось це питання у ДСГ. Окрім ст. 4, принцип права-привілею фіксує і ст. 2. З аналізу цієї статті чітко видно про посилений захист здоров'я і честі панівних груп населення – "бояр" та "слуг" (майбутніх дворян). Зазначається, що "А кто кого излает боярина, или до крови ударит, или на нем синевы будут...тако же и слузе" [9]. Показово, що йдеться у ст. 2 вже не тільки про виокремлення бояр та "слуг" із маси населення, але й про градацію покарання залежно від їх родовитості – "и наместницы судят ему по его отечеству безщестие" [9].

Чітка різниця між РП та ДСГ вбачається не лише у закріпленні в останній принципу права-привілею. Зокрема, показовим є порядок розшуку злочинця громадою (ст. 20 Короткої Правди, 3 Просторової Правди, 1 ДСГ), що відображає у загальних рисах різницю у карній політиці, що проводилась у Київській Русі та Московській державі. Так, РП встановлює, що у випадку вбивства громада, на території якої знайшли тіло, мала розшукувати злочинця. І лише при відмові шукати повинна була сама сплатити віру – "А иже убьють огнищанина в разбои, а убийца не ищуть, то вирное платити, в неи же вири голова лежати", "а головника не ищють, то виревную платити, в чьеи же верви голова лежить" (ст. 4 Просторової Правди) [8].

Абсолютно інший підхід фіксується стосовно громади за ст. 1 ДСГ. Так, зазначається, що "а не наидут душегубца, – ине дадут наместником десять рублев" [9]. Різниця вбачається у тому, що за РП відповідальність громади настає тільки при відмові з тих чи інших причин розшукувати вбивцю, але відсутні будь-які санкції за незатримання злочинця. Натомість, ст. 1 ДСГ встановлює для громади кримінально-штрафну санкцію саме за незатримання злочинця. Таким чином, можна говорити, що вже у кінці ХІУ ст. у Московській державі зароджуються основи поліцейського характеру карної політики із активним залученням населення і встановленням суворої "кругової поруки" громад. Абсолютно справедливо висловлюється М.О. Максимейко: "Здесь действительно принцип ответственности только виновных принесен в жертву полицейскому требованию открытия преступлений; здесь действительно община под угрозой ответсвенности обязана была найти преступника…

едва ли можно считать московские порядки продолжением того, что заключается в Р.Правде…" [14, с. 8].

Однією з важливих рис карної політики держави є її дозвіл населенню впливати на кримінально-правові відносини, що складаються у суспільстві. Аналіз РП та ДСГ свідчить про діаметрально протилежне ставлення до цього питання органів державної влади у Київській Русі та Московському князівстві. Так, у ст. 6 ДСГ достатньо чітко забороняється можливість будь-якого примирення між постраждалим та злочинцем: "А самосуда четыре рубли; а самосуд то: кто, изымав татя с поличным, да отпустит, а собе посул возмет..." [9]. Як бачимо, домовленість між злочинцем і постраждалим із "полюбовним" відшкодуванням шкоди розглядалась як злочин. Як справедливо зазначає М.Ф. Владимирський-Буданов, "Сделка между потерпевшим от преступления и воромъ сама уже есть особый род преступления – самосуд..." [3, с. 143]. Очевидно, така заборона примирення в своїй основі мала кілька причин: по-перше, це можливість для держави стягнути із злочинця штраф (ст. 5 ДСГ вказує, що "тать" у випадку вчинення першої та другої крадіжки має сплачувати штраф державі); по-друге, це об'єктивний характер розвитку карної політики Московського князівства у руслі домінування держави над суспільством, окремою особою, визнання примату державного над особистим. Як справедливо зазначає С.В. Юшков, у ДСГ "...признается с большей определенностью приоритет уголовного интереса государства перед частным интересом" [6, с. 189].

Зовсім по-іншому на примирення дивились у Київській Русі. Так, РП не забороняє примирення. Більше того, весь характер подальшого розвитку вітчизняного кримінального права свідчить про значний вплив населення на формування кримінально-правових відносин. Йдеться, безперечно, про численні випадки примирення між злочинцем і постраждалим або його родичами на практиці у період існування Литовсько-Руської держави, Гетьманщини, а також законодавче закріплення "полюбовного суду" в Литовському Статуті, "Правах, за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.). Очевидно, тут можна говорити про приватно-правовий характер кримінального права, повагу до інтересів особи з боку держави.

Важливим є питання і щодо юридичної термінології, яка відображала різні види покарань. Так, варто говорити про суттєву різницю у термінології, що використовувалась у РП та ДСГ. Спільним є лише термін "віра", але у ДСГ відсутні давньоукраїнські терміни "головництво", "урок", а "продажа" замінена "виною". Така заміна є достатньо цікавим фактом: "вина" передає, у першу чергу, ставлення держави до злочинця. Він визнається винним, передовсім, перед державою і лише потім – перед постраждалим. У той самий час, "продажа" фіксує лише фінансову зацікавленість держави, відновлення порушеної норми права, при цьому головною залишається "обида" – образа потерпілого.

Слід вказати і на нечіткість окремих санкцій норм ДСГ. Якщо у РП видно, який вид і розмір покарання передбачається за вчинення того чи іншого злочину, то санкції ДСГ є подекуди заплутані. Так, В.І. Сергієвич вказує, що "Обращаясь к старім памятникам, видим, что в древнейших господствовала система безусловно определенных наказаний, напр., Русской Правде. В памятниках московского времени часто встречаемся с абсолютно неопределенными наказаниями" [1, с. 143]. Наприклад, не встановлено розмір "віри" за вбивство (є лише згадка про 10 "рублев", які має сплатити громада, але це не означає, що такий самий є і розмір штрафу). Доволі неясно законодавець висловлюється і щодо деяких інших видів покарань – "и наместницы судят ему по его отечеству безщестие", "А татя впервые продати противу поличного..." М.Ф. Владимирський-Буданов перекладає останній зворот як "Взыскать уголовный штраф пропорционально ценности украденного (т.е. частного вознаграждения") [3, с. 142]. Але у цьому випадку виникає дихотомія із відповідними статтями РП: в останній "продажа" чітко фіксується у 12, 3 або 1 гривню. У ДСГ штраф взагалі не має визначеного розміру, так як він залежить від вартості вкраденого і може мати будь-який розмір.

Найбільш значущою і показовою відмінністю між системами покарань за РП та ДСГ, що проводить чітку різницю між світоглядним змістом і установками, підгрунтям цих систем, є наявність в ДСГ смертної кари та тілесної ганьблячої кари. Зокрема, у ст. 5 говориться, що за вчинення крадіжки втретє "тать" підлягає смертній карі у формі повішення. Окрім того, "а татя всякого пятнити", тобто, таврувати без огляду на рецидив крадіжки [9]. У той самий час, у РП відсутні будь-які вказівки на встановлення покарання у вигляді смертної кари чи тілесного покарання.

Разом з тим, деякі дослідники (М.Ф. Владимирський-Буданов, М.П. Загоскин, С.І. Вікторський, А.Г. Тимофєєв, О.О. Малиновський, С.В. Юшков, Н.А. Шелкопляс, М.Г. Миненок) все ж проводять паралелі, вказуючи на згадки у літописах про застосування в Київській Русі смертної кари [2, с. 329-330; 3, с. 142; 4, 346; 15, с. 27; 16, с. 22-23; 17, с. 52-54; 18, с. 491-492; 19, с. 15; 20, с. 5]. Але літописні повідомлення, хоч і мають значну історичну цінність, несуть, здебільшого, побутову інформацію. У даному випадку можна говорити, що інформація про буцім-то застосування у Київській Русі смертної кари є або недостовірною, або, якщо такі випадки і траплялись, свідчить про факти сваволі, самосуду.

Іншим джерелом деякі дослідники визнавали таке покарання, що містилось у РП, як "поток і пограбування" (ст. 7, 35, 83 Просторової Правди) [8]. Але доволі аргументовано С. Борисенок [21], С.В. Кудін [22] довели, що "поток і пограбування" означає вигнання злочинця з громади або князівства із конфіскацією його майна. Виходячи з цього, достатньо сумнівним буде твердження, що з цього покарання могла розвинутись смертна кара.

Слід ще раз підкреслити, що джерело світського законодавства – РП – не фіксувала смертної кари чи тілесних покарань. Більше того, Коротка і Просторова редакції створювались на протязі майже 100 років, в іноді різні за суспільно-політичним та соціально-економічним становищем періоди. Але за будь-яких часів законодавець не вводив смертної кари. Справа, очевидно, не тільки у м'якості окремих представників княжої династії Рюриковичів: відомо, що Володимир Великий відмовився від введення смертної кари за вчинення розбійних нападів через острах перед гріхом; Володимир Мономах у "Повчанні дітям" застерігав нащадків від застосування смертної кари навіть за умови, що особа вчинила тяжкий злочин. Смертна кара та тілесні покарання були відсутні і у церковному законодавстві Київської Русі: церковний Статут Ярослава, в укладанні якого приймали участь представники церкви, не містить їх.

Як видно, відсутність фізичних кар у системі покарань Київської Русі пояснюється негативним ставленням до них у давньоукраїнському суспільстві, абсолютним їх несприйняттям. Причина цього полягає в особливостях культурно-ментальних світоглядних установок українського народу. Як справедливо доводить Я. Падох, українцям споконвічно притаманний глибокий гуманізм та висока духовна культура і "Ця органічна риса українського

світогляду не могла не проявитися також в українському праві, зокрема в праві карному..." [12, с. 111].

На нашу думку, інше підґрунтя, основу, джерела мала карна система ДСГ. Як вважає значна кількість науковців (М.Ф. Владимирський-Буданов, М.П. Загоскин, А.Г. Тимофєєв, О.О. Малиновський тощо), фізичні кари у законодавчих актах Московської держави могли розвинутись під впливом візантійського законодавства та монголо-татарських звичаїв [3, с. 142; 4, с. 353; 15, с. 19, 29; 17, с. 57-58]. Очевидно, таке пояснення є справедливим. Адже після монголо-татарської навали Північно-Східна Русь на довгий час опинилась в орбіті впливу, насамперед, політичного, Золотої Орди. З іншої сторони, у Московській державі дуже швидко "приживались" візантійські державно-правові традиції (сильна влада князя, безправне населення, чітка ієрархія серед панівного класу за "чином", бюрократизація державного апарату, навіть, дублювання формальних обрядів двірцевого життя візантійських василевсів тощо). Зрозуміло, що у цьому руслі доволі швидко в Московській державі адаптовувались норми як світського, так і церковного візантійського права.

Поряд з цим, не можна пояснювати введення в Московській державі фізичних кар лише рецепцією. На наш погляд, це залежало і від інших об'єктивних причин, зокрема, умов формування і розвитку Московського князівства. Останнє зароджувалось в умовах складної і перманентної боротьби із Золотою Ордою. З іншого боку, процес "собирания земель русских" проходив, переважно, через збройну боротьбу з іншими північно-східними князівствами (зовнішній фактор). Нарешті, московські князі, поряд із вирішенням завдань зовнішньо-політичного характеру, брали постійну участь у конфліктах як із своїми суперниками по династичній лінії, так і з потужною боярською "опозицією" (внутрішній фактор). Ці фактори об'єктивно сприяли намаганню князів централізувати владу, ввести як єдине джерело права – закон, проводити таку карну політику, яка б була спрямована, у першу чергу, на залякування суспільства, зрештою, формування у населення почуття повного підкорення і неспротиву.

Таким чином, із сказаного вище можна зробити наступні висновки:

1. Руська Правда та Двинська статутна грамота містять норми, що мають формальну подібність стосовно стягнення штрафів на користь держави та відшкодування шкоди. Цю подібність можна пояснити не спадкоємністю норм Двинської статутної грамоти, а загально-об'єктивними закономірностями розвитку кримінального права.

2. Норми Руської Правди та Двинської статутної грамоти, в яких відображені види покарань, мають суттєву різницю:

- на відміну від Руської Правди у Двинській статутній грамоті зафіксовано принцип права-привілею, відповідно до якого права представників панівних груп населення захищались більш посилено. Окрім того, вид та міра покарання залежали і від родовитості репрезентантів цієї групи. Натомість, система покарань Київської Русі базувалась на демократичних засадах;
- норми Руської Правди та Двинської статутної грамоти свідчать і про різний характер кримінально-правової політики Київської Русі та Московського князівства. Показовими у цьому відношенні є норми щодо відповідальності громади: якщо у Руській Правді відображено матеріальну зацікавленість держави, то норми Двинської статутної грамоти свідчать про намагання держави встановити "кругову поруку"; реалізувати ідею поліцейського характеру карної політики. Особливості карної політики Московського князівства виявляються і у нормі Двинської статутної грамоти щодо заборони примирення злочинця і потерпілого. Це свідчить про достатньо ранній розвиток у Московському князівстві ідеї домінування державного над особистим, контролю державних органів за приватно-правовою сферою життя членів суспільства;
- порівняно із Руською Правдою Двинська статутна грамота має низьку юридичну техніку, що виявляється, насамперед, у нечіткості окремих санкцій Двинської статутної грамоти. Окрім того, відмінною у Двинській статутній грамоті є юридична термінологія, що відображала різні види покарань;
- найбільш значущою відмінністю між системами покарань є наявність у Двинській статутній грамоті смертної кари та тілесної ганьблячої кари. Це свідчить, у першу чергу, про різний світоглядний зміст, який було закладено укладачами Руської Правди та Двинської статутної грамоти. Норми Руської Правди акумулюють та відображають гуманний характер світогляду та правосвідомості населення Київської Русі, натомість, загальні риси системи покарань Двинської статутної грамоти свідчать про її суворий характер. Така суворість пояснюється впливом візантійського законодавства, монголо-татарських звичаїв, вона залежала і від низки зовнішніх і внутрішніх причин. Такими є довготривала боротьба Московського князівства із Золотою Ордою, північно-східними князівствами-суперниками, династичні конфлікти князів та їх боротьба із боярською "опозицією". Названі фактори сприяли не лише централізації і авторитаризації влади, але й зумовлювали ужорсточення карної політики держави, відповідно – і системи покарань.

3. Можна констатувати, що карна система Двинської статутної грамоти не мала спільного коріння із системою покарань Руської Правди; ці системи не були споріднені. Тому основою формування карного права Московського князівства стали світоглядні ідеї, що були відображені у нормах Двинської статутної грамоти.

1. Сергеевич В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права / Василий Иванович Сергеевич. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1903. – 664 с. 2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / Михаил Флегонтович Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 640 с. 3. Владимирский-Буданов М.Ф. Хрестоматия по истории русского права: в 3 вып / Михаил Флегонтович Владимирский-Буданов. – К.: Издание книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1908 – В. 1. – 1908. – 226 с. 4. Малиновский И.А. Лекции по истории русского права / Иоаникий (Оникий) Алексеевич Малиновский. – Ростов-на-Дону: Издательство кооперативного т-ва "Единение", 1918. – 488 с. 5. Беляев И.Д. Лекции по истории русского законодательства / Иван Дмитриевич Беляев. – М.: Типо- литография С.А. Петровского и Н.П. Панина, 1879. – 728 с. 6. Юшков С.В. История государства и права СССР: [учебник для юрид. ин-тов и фак.] / Серафим Владимирович Юшков. – М.: Государственное изд-во юрид. литературы, 1961. – Ч. 1. – 1961. – 672 с. 7. Момотов В.В. Формирование русского средневекого права в IX – XIУ вв. / В.В. Момотов. – М.: Зерцало, 2003. – 416 с. 8. Правда Русская: в 3-х т. / [АН СССР. Ин-т истории; под ред. Б.Д. Грекова]. – М.-Л., 1940.– Т.1. – 1940. – 505 с. 9. Памятники русского права / [под. ред. Л.В. Черепнина; сост. В.Н. Автократов, А.А. Зимин, С.М. Каштанов, А.Г. Поляк]. – М.: Государственное изд-во юрид. литературы, 1955. – Вып. 3. – 1955. – 527 с. 10. Белогриц-Котляревский Л.С. Общие черты истории уголовного права / Л.С. Белогриц-Котляревский // Приложение к протоколам собраний Киевского юридического общества за 1892 г. – К.: Типография Киевского юридического общества, 1892. – С. 65-91. 11. Романова Е.Д. Свободный общинник в Русской Правде / Романова Е.Д. // История СССР. – 1961. – № 4. – С. 76-90. 12. Падох Я. Ідеї гуманности і демократизму в карному праві Княжої України / Ярослав Падох // Науковий Збірник Українського Вільного Університету. –1948. – Т.5. – С. 111-128. 13. Падох Я. Нарис історії українського карного права / Ярослав Падох. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 128 с. 14. Максимейко Н.А. Русская Правда и литовско-русское право / Николай Алексеевич Максимейко / Оттиск из сборника статей по истории права, изданного под ред. М. Ясинского в честь М.Ф. Владимирского-Буданова. – К., 1904. – 14 с. 15. Загоскин Н.П. Очерк истории смертной казни в России / Николай Петрович Загоскин. – Казань: Типография Императорского Университета, 1892. – 102 с. 16. Викторский С.И. История смертной казни в России и современное ее состояние / Сергей Иванович Викторский. – М.: Типография Императорского Московского Университета, 1912. – 388 с. 17. Тимофеев А.Г. История теле-

сных наказаний в русском праве / Александр Георгиевич Тимофеев. – СПб: Типография С.-Петербургской тюрьмы, 1897. – 227 с. 18. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства / Серафим Владимирович Юшков. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1949. – 543 с. 19. Шелкопляс Н.А. Смертная казнь в России: история становления и развития (IX – середина XIX ст.) / Наталья Александровна Шелкопляс. – Минск: Амалфея, 2000. – 112 с. 20. Миненок М.Г. Наказание в русском уголовном праве: Историко-правовой очерк: [учебное пособие] / Михаил Григорьевич Миненок. – Калининград, 1985. 21. Борисенок С. Карний зміст "потока" Руської Правди / Степан Борисенок // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права УАН. – 1925. – Вип. 1. – С. 6-31. 22. Кудін С. Поняття "поток і пограбування" у кримінальному праві України XI – першої половини XYII ст.: історично-правовий аналіз / Сергій Кудін // Право України. – 2003. – № 6. – С. 132 – 135.

Надійшла до редколегії 12.05.10

О. Москалюк, асист.

ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ КОЛІЗІЙ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ "БІЛЬШ ПІЗНЬОГО АКТУ"

Стаття присвячена дослідженню подолання темпоральних колізій в законодавстві України: встановлено правову природу колізійного принципу "кожний наступний скасовує дію попереднього", проаналізовано існуючу судову практику застосування даного колізійного принципу та його нормативне закріплення в законодавстві зарубіжних країн.

Статья посвящена исследованию преодоления темпоральных коллизий в законодательстве Украины: определяется правовая природа коллизионного принципа "каждый последующий прекращает действие предыдущего", анализируется существующая судебная практика применения данного коллизионного принципа и его нормативное закрепление в законодательстве зарубежных стран.

The article is devoted to research of overcoming temporal conflicts of laws in legislation of Ukraine. Legal nature of a conflict principle "each a previous statute is abolished by subsequent statute" is set. The author analyzes Ukrainian judicial practice of application of the mentioned principle and the specific of fixing of this principle in a legislation of foreign countries.

Ключові слова: колізійний принцип, більш пізній акт, презумпція розумності законодавця, темпоральна колізія.

Ключевые слова: коллизионный принцип, болем поздний акт, презумпція разумности законодателя, темпоральная коллизия.

Key words: conflict principle, subsequent statute, presumption of reasonable legislator, temporal conflict of laws.

Загальний колізійний принцип подолання темпоральних колізій передбачає: "кожний наступний акт з того ж питання скасовує дію попереднього". В деяких випадках застосування даного правила складає значні труднощі, обумовлені необхідністю встановлення критерію при допомозі якого один акт (його норма) може бути визначений як наступний (попередній) відносно іншого. Так, можливий варіант при якому один нормативний акт (норма права) прийнятий раніше, але набирає чинності пізніше, а другий навпаки: прийнятий пізніше, але набирає чинності раніше.

Прикладом такої колізії може бути колізія, яка тривалий час існувала між ч.2 ст. 290 Господарського Кодексу[1] [1], яка передбачала, що *оренда земельної ділянки без договору, укладеного в письмовій формі, посвідченого нотаріально та зареєстрованого в установленому законом порядку, не допускається*, та нормою ч.1 ст. 14 Закону України "Про оренду землі" [3], в якій зазначено, що *договір оренди землі укладається в письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально.* Таким чином, Закон України "Про оренду землі" не передбачає обов'язковості нотаріального посвідчення. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про оренду землі" був прийнятий 2.10.2003 р. В п.1 " Прикінцевих положень було передбачено, що *цей закон набирає чинності з дня його опублікування*. Оскільки вперше цей закон був опублікований в газеті "Урядовий кур'єр" від 05.11.2003 р., то даний закон набув чинність саме 05.11.2003 р. В свою чергу Господарський кодекс України був прийнятий 16.01.2003 р. (тобто Господарський кодекс був прийнятий раніше вказаного закону), проте в п.1 "Прикінцевих положень" було передбачено, що *цей Кодекс набирає чинності з 1 січня 2004 року* (тобто Господарський Кодекс набув чинності пізніше вказаного закону).

Отже, точне формулювання темпорального колізійного правила подолання колізій норм права має надзвичайно важливе значення. Від його вирішення може залежати який закон застосовуватиметься до конкретних юридичних фактів (правовідносин). Таким чином постає питання: з метою подолання колізій норм права "наступним" слід вважати акт, який прийнятий пізніше; чи акт, який набув чинності пізніше.

В проаналізованій нами літературі з теорії права, присвяченій колізіям норм права та дії норм права в часі, темпоральне правило подолання колізій розглядається саме як правило пріоритету норми, прийнятої пізніше. Втім, формулювання темпорального правила подолання колізій норм права, як правила застосування більш пізнього акту, відбувається поза можливістю існування випадків, коли в колізії між собою перебувають норми права, розташовані в нормативних актах один з яких прийнятий раніше, але набирає чинності пізніше, а другий навпаки: прийнятий пізніше, але набирає чинності раніше. Фактично аналіз подібних випадків колізій норм права обмежується лише дослідженнями С. Погребняка, О. Пушняка та А.Мірошниченка.

Таким чином метою статті є конкретизація колізійного принципу подолання темпоральних колізій норм права. З цією метою необхідно виконати наступні завдання.

1) проаналізувати існуючі теоретичні підходи щодо формулювання темпорального правила подолання колізій норм права

2) встановити правову природу темпорального колізійного правила подолання колізій норм права

Першим, хто звернув увагу на існування подібних темпоральних колізій в законодавстві України був С. Погребняк. Він вважав, що їх подолання повинно здійснюватися на підставі презумпції (припущення). Правотворчий орган приймаючи (затверджуючи) новий акт, бере до уваги факт існування раніше затвердженого акту. Отже, затверджуючи новий акт, правотворчий орган бажає врегулювати відносини по-іншому. При цьому свою позицію він аргументував тим, що момент набуття чинності (на відміну від моменту волевиявлення) залежить від факторів, які перебувають поза волею суб'єкта нормотворчості (від реєстрації акту в Міністерстві Юстиції; від Президента, від редакції офіційного видання, що може самостійно вирішувати питання про час публікації того чи іншого акту) [14, с.59]. В російській літературі аналогічну позицію займає О. Курбатов, який вважає, що стосовно законів юридичне значення при подоланні колізій норм права має саме дата прийняття закону, а не дата його підписання Президентом чи дата набуття чинності [12, с.40]. Такий підхід щодо формулювання правила подолання темпоральних колізій норм права відображений в ст.72 Закону

© Москалюк О., 2010